

РЕЙТИНГОВАТА СИСТЕМА ЗА ОЦЕНКА НА ВИШИТЕ УЧИЛИЩА Е НЕСПОЛУЧЛИВА КОМПИЛАЦИЯ НА ПОДХОДИ, "СТРАДА" ОТ МЕТОДИЧЕСКИ НЕСЪВЪРШЕНСТВА, ПОРАДИ КОЕТО НЕ Е И УБЕДИТЕЛНА.

Проф. д.ик.н. Мария Сотирова

Второто издание на Рейтинга на висшите училища се появи без особени медийни и най-вече без никакви публични коментари от най-заинтересованите страна – ректорските ръководства. Още по-озадачаващо е мълчанието сред академичните среди, които поради своята научна специализация имат професионално отношение към отделните компоненти на рейтинга.

Едва ли някой може да оспорва необходимостта от една комплексна, пазарно базирана и пазарно ориентирана оценка, след като пазарният интерес до голяма степен доминира професионалния избор на младите поколения, а висшето образование създава не само най-продуктивния фактор на икономическа динамика, но и фактора, който моделира икономическата активност и в дългосрочен, и в краткосрочен план. В този смисъл идеята и инициативата на Министъра на образованието, науката и младежта да прокарава и налага пазарните инструменти като студентското кредитиране, рейтинговата система за оценяване на институциите на висшето образование в един от най-консервативните публични сектори има своята значимост и тежест. А когато политическата смелост да се трансформира природата на висшето образование от публично благо в пазарна услуга се комбинира и с професионална компетентност и методологическа обективност на оценяване – това е своеобразна гаранция за успеха на предприеманите реформи. Тогава и рейтинговата система навярно ще се утвърди в пазарен институт и пазарен инструмент не само за информиран професионален избор от страна на домакинствата и корпорациите, но и за регулиране на висшето образование в пазарна среда.

Тези именно обстоятелства придават особена значимост на дискусиите върху рейтинга. Въпросът не опира до коментар на резултатите, на класацията и позиционирането на висшите училища, а до критична оценка на методиката за рейтинговата система и то в един от най-значимите ѝ компоненти – пазарната реализация на специалистите с висшето образование, на която се отдава тежест от 35% в комплексната оценка.

За необходимостта и значимостта на оценките. С появата и на рейтинговата система вече се оформят два типа или два подхода за оценяване на висшите училища – институционален и пазарен. Струва си да се акцентира на различията в целите, предназначението и специфика.

Институционалната оценка цели да гарантира качеството на висшето образование на основата на прилагането и придържането към образователните стандарти - обект и предмет на регулярно разработване, наблюдение и контролиране. Проблем, изключително актуален и значим за нас и то в време, когато се провеждат реформи и промени, провокирани от динамиката на технологичната модернизация и динамичния трансфер на научни знания и научни постижения в глобален мащаб.

Рейтинговата система е инструмент за пазарна оценка. Тя измерва чрез обективни индикатори и/или субективни мнения качеството на висшето образование сред неговите потребители – индивиди и домакинства, корпорации, публични организации, потребители на специалисти с висше образование. Рейтинговите системи моделират до голяма степен избора както на професия, така и на висше училище, в което да се придобива. Ето защо дълбокият смисъл и предназначение на рейтинговите системи е да насочват частните инвестиции към висши училища, които предлагат добро качество на висшето образование.

Ако институционалната оценка се фокусира към процеса на създаване, образно казано, на образователния продукт, респективно към образователните институции, които го създават, то рейтинговата система оценява поведението и отношението на пазарните субекти, които използват, „потребяват” капитализирания в образователната система човешки ресурс. Ето защо налагането на институционална оценка е въпрос на политика на държавните органи, а разработването и прилагането на образователните стандарти е ангажимент и отговорност на държавните институции. От своя страна рейтинговите системи са проблем на пазарен интерес, съответно инициатива на организации от пазарната инфраструктура – камари, асоциации, бизнес издания, бизнес центрове и др.

Двете системи на оценяване са коренно различни по своето предназначение, цели и механизми, поради което те и двете са необходими. Ако институционалната система на оценяване създава предсказуемо академично поведение в среда на академична свобода на висшите училища, то рейтинговата

система създава пазарно напрежение, формира конкурентна среда и пазарно поведение, разкрива конкурентните предимства на образователните процеси и стандарти, на образователните институции на пазара на труда. В този смисъл буди недоумение опитът не само да се интегрира институционалната оценка в рейтинговата система, но и да се принизи нейната значимост, като се сведе до 15% тежест в комплексната оценка. Двете оценки са коренно различни и не може по механичен начин и на безпринципна основа да се смесва двата типа оценяване – институционалното и пазарното.

За парадоксите към рейтинга като политическо отношение и управленско решение. Както вече се изтъкна, рейтингите са инструмент на пазара, чрез тях се насочват интересите на пазарните субекти и потока на частните инвестиции, тъй като осигуряват информиран пазарен избор. Ето защо рейтингите като инициатива и реализация се осъществяват от потребителите, а не от „производителите“ на съответната пазарна услуга. Не се отклоняват от това принципно положение и множеството международни и други национални рейтинги, оценяващи пазарната репутация на висшите училища. Акцентирам отново на тези положения, тъй като необясним е подходът към разработването, въвеждането и прилагането на рейтинговата система в България. Тя не е инициатива нито на работодателска или друга търговска асоциация или камара, нито на някакво бизнес издание, а на държавен орган и публична институция, които са призвани да провеждат политиката на изпълнителната власт и в областта на висшето образование и да осигуряват най-вече равния достъп. Или в практиката на България един пазарен инструмент се въвежда по административен ред. Не само се въвежда, но и по административен ред се и реализира рейтинговата система – на основата на обществена поръчка, т.е. чрез публични средства се обслужват интересите на пазарните субекти. А една от основните цели на МОМН като публична институция е да създава образователни стандарти и да наблюдава тяхното спазване от висшите училища. Но най-големият парадокс е този пазарен инструмент, какъвто е рейтинговата система, да се използва за целите на разпределение на публични финансови ресурси. Целта на рейтингите на висшите училища е преди всичко да насочва частните инвестиции към висшите училища, които създават качествено висше образование. Предназначението на публичните ресурси е да осигуряват равния достъп до публичните блага, каквото все още е и висшето образование, както и да развиват дългосрочните фактори на растеж, каквото е висшето образование във фундаменталните научни области.

Защото все още пазарните субекти се интересуват от краткосрочните ефекти и не инвестират в дългосрочните фактори на икономическата активност. Ето защо друга база или друг критерий за разпределение на публичните ресурси между висшите училища не може да бъде използван освен броя на студентите. А въздействието на пазарната /рейтинговата/ оценка върху разпределението на публичните ресурси преминава през нейното влияние върху професионалния избор на кандидат-студентите. Такъв е смисълът и целта на рейтингите – да въздействат на професионалния избор при пазарна среда и на тази основа да насочват частните и да пренасочват и преразпределят публичните инвестиции към най-продуктивните институции на висшето образование.

За дефектите в методологията и подхода. Логично е в пазарна среда и при пазарен интерес към висшето образование професионалната реализация на специалистите с висше образование на пазара на труда да заема основна тежест. Но нейната конструкция разкрива генетични и системни, явни и скрити дефекти на подхода, което неминуемо опорочава обективността на резултатите.

На първо място. Недоумение буди изборът на безработицата като един от основните индикатори за пазарна професионална реализация. Аргументите на тази позиция имат своите теоретични и практически обяснения.

Теоретичните аргументи. Включването на безработицата в панела на пазарната реализация на рейтинга „срива“ и обезценява теорията за човешкия капитал, на която се гради цялото съвременно познание за стойността на труда и факторите, които я създават, за човешкия ресурс и човешкия капитал, за капитализирането на човешкия потенциал чрез инвестициите в процеса и в системата на образованието. Именно теорията за човешкия капитал генерира идеите, философията и методологията на рейтинговите системи. Една рейтингова система, имаща амбициите да оценява висши училища, в които според терминологията на теорията за човешкия капитал се създава човешки капитал от висш клас, следва да се основава на индикатори, които оценяват конкурентните предимства, които се базират на пазарни ефекти, на индивидуалните и корпоративните ползи от инвестициите във висшето образование. А индивидуалните ползи не се измерват чрез безработицата, а чрез ефектите на заетостта и те не се свеждат само до дохода, а и до други пазарни ефекти като: по-големи шансове за заетост, по-голяма професионална мобилност, по-големи възможности за кариерно развитие, по-дълъг период на икономическа активност.

Аргументите на практиката. Системите /административни и статистически/ за наблюдение на пазара на труда дават сериозни доказателства, които обезсмислят използването на безработицата като индикатор за пазарна оценка на професионалната реализация. Навсякъде в развития свят, а така също и у нас, дори и в най-кризисните години на прехода равнищата на заетост на специалистите с висше образование са с минимум десет процентни пункта по-високи от средните равнища на заетост, съответно равнището на безработица е почти два пъти по-ниско от средното равнище на безработица за съответен период. В този смисъл не безработицата, а заетостта и то качествената заетост е макроикономически индикатор за професионална реализация. И не само това – средната продължителност на безработицата при висшистите е далеч по-малка от общата средната продължителност на безработица. А това на свой ред означава, че безработицата при специалистите с висше образование се вписва в естествените процеси на професионална мобилност, провокирани или от стремеж към професионално развитие, или от структурните несъответствия, произтичащи от технико-технологична модернизация. Всичко това означава, че безработицата при специалистите с висше образование поне към съвременния етап на масовизиране на висшето образование и развитие на икономическата активност гравитира към една естествена норма. Безспорно в условия на криза, във фазите на рецесии и депресии, безработицата и при специалистите с висше образование се повишава, но тя не се генерира и не произтича от висшето училище, в което е придобита образователната степен и професионалната квалификация, а от пазарната конюнктура и пазарните колебания. Освен това, всяка криза има и своите секторни и регионални особености и отклонения, които придават и съответните секторни и регионални характеристики на безработицата.

Следователно при пазарната оценка на професионалната реализация на специалистите с висше образование следва да се включат индикатори, които са функция от образованието, от неговото равнище и качество. А с такъв потенциал са индикаторите, разкриващи заетостта, функционалните позиции в професионалната йерархия.

На второ място. Негативни ефекти генерира и ползвания информационен източник за равнището на доходите на специалистите с висше образование. Индикаторът „осигурителен доход” е ненадежден и подвеждащ, тъй като осигурителният доход у нас не е пазарна, а административно определена

величина. Всеизвестно е, че в частния търговски сектор преобладаваща част от наетите по трудово правоотношение се осигуряват на основата на въведените минимални осигурителни прагове, които особено при длъжностните позиции за специалисти с висше образование са с пъти по-ниски от фактическата работна заплата. Изключение от това правило се допуска по отношение на ключови позиции или за лица с особен социален статус в корпорациите. В този смисъл не е изненадваща челната позиция на възпитаниците на Американския университет в България по индикатор „равнище на заплащане”, като друг важен индикатор за успешна пазарна професионална реализация. Като се има предвид цената на образователната услуга, достъп до този частен университет могат да имат само децата на пазарно успешните бизнесмени. Тях, след като завършат висшето си образование, ги очаква блестяща кариера – продължаване на образованието в следваща образователна степен в чуждестранен университет или летящ професионален старт и реализация в бизнес структурите на своите родители. На тях възнагражденията в трудовите им договори не се определят на базата на минималните осигурителни доходи, нито на базата на средно пазарно равнище, а на основата на надценено, моделирано от статуса равнище на възнаграждение, което да им гарантира сигурно бъдеще. В резултат на така използвания индикатор – осигурителен доход, оценяването на професионалната реализация на специалистите с висше образование се базира на фалшива, сериозно опорочена информационна база. Наред с това този индикатор генерира и други значими проблеми на конкурентните пазари, какъвто е и пазарът на труда. Получава се така, че един пазарен дефект, какъвто е неравнопоставеността на индивидите и като достъп до образование, и като достъп до професионална реализация, се превръща в конкурентно предимство според архитектурата на рейтинговата система.

На трето място. От така представения на широката публика подход не става ясно как се елиминира ефектът на фактора мащаб на висшето училище в отделните професионални направления. Невъзможно е да се обективизира една пазарно базирана оценка чрез индикатора безработица без да се съотнесе пазарния дял на съответното висше училище на образователния пазар и неговия пазарен дял на трудовия пазар по отделните професионални направления. Висшите училища, доминиращи, условно казано, на образователния пазар, заемащи голям дял в обучението по съответното професионално направление винаги ще доминират, ще заемат водещи позиции в оценките по такива пазарни

индикатори като безработица или заетост. И този дефект на методическия подход може да се преодолее чрез отчитане на отклоненията на относителния дял на безработните специалисти, възпитаници на съответното висше училище, от неговия пазарен дял на образователния пазар. Отклоненията „под” и „над”, вече могат да са индикатор за по-силни или по-слаби позиции на трудовия пазар.

На четвърто място. Професиите от различните професионални направления имат различни шансове за пазарна професионална реализация. Една част от тях са базирани на т.н. сегмент на отворената заетост на пазара на труда. На него попадат професиите с широки шансове за пазарна реализация, необходими и търсени от всички бизнес структури и публични организации – икономисти, Ай Ти специалисти, инженери с широк технически профил. Други професии са базирани на т.н. сегмент на „затворената заетост“ на пазара на труда, т.е. имат секторна, дори корпоративна, пазарна реализация, каквито са строителни инженери, архитекти, лекари, фармацевти, учители. Не на последно място има професии със слаб пазарен интерес, но от ключово значение за възпроизводството на професионалния и научния потенциал за развитието на фундаменталните науки, каквито са математиците, физиците, биолозите, химиците. Ето защо е трудно към всички тях да се прилага универсален пазарен подход за оценка на висшите училища.

На пето място. Нека не се подценяват и националните особености на пазарния механизъм и по-конкретно на пазара на труда. Не само изследователите, но и студентите, са наясно, че знанието не е конкурентно предимство на националния трудов пазар. Твърде трудно е един млад специалист с висше образование да започне работа без връзки и то базирани на интереси и политическо влияние. Затова стремежът и интересът у студентите е към дипломата, а не към знанията. Освен че не е конкурентно предимство, високостойностно знание, базирано на постиженията на фундаменталните науки, не е и потребно. Националната икономика до такава степен е деиндустриализирана и продължава да се деиндустриализира, че потребностите от специалисти със сериозни теоретични знания и умения се твърде ограничени.

Наред с институционалната и рейтинговата система на оценяване дава полезна информация и има твърде важна роля за формиране на регулативната политика на компетентните държавни институции. Подходът не може да бъде нито универсален, нито еднозначен във времето и пространството.

При професиите с пазарен интерес следва да се създават условия за по-свободно пазарно поведение на индивидите и образователните институции. Необяснимо е антипазарното поведение на държавата и то към силно търсените пазарни професии. Та те са с най-ниските държавни студентски такси. Ако се допуска пазарна регулация във висшето образование, то един от пазарните механизми, който регулира пазарния интерес при професионалния избор е цената, по-конкретно студентската такса като форма на частна инвестиция на домакинствата и на корпоративните субекти. Тогава защо таксите се определят на калкулативен, разходен принцип, а не на пазарен, в резултат на което и по икономически път да се насочва и пренасочва свободния професионален избор.

При професиите със секторна реализация е необходимо да се прави прогностична оценка на потребностите от определени професии и на тази основа регулирането да се реализира чрез контролиране на приема.

Докато професиите, които осигуряват възпроизводството на кадровия потенциал за развитие на фундаменталните науки, които на свой ред предпоставят дългосрочните фактори на икономическа динамика, следва да се поставят в приоритетните позиции на публичен интерес, на държавен ангажимент и отговорност. Към образованието в фундаменталните научни области, в инженерно-техническите и технологични специалности следва приоритетно да се насочват публичните финансови ресурси, включително и да се стимулира приема на студенти с привлекателни стипендии. Ако държавните институции пренебрегват професиите на фундаменталните научни области, така както го прави пазарът, то едва ли ще постигнем устойчиви конкурентни позиции в икономиката на знанието.

02.04.-05.04.2012 г.